

گنجینه‌های هنر ایران در آلمان

کتاب مصور خط فارسی در دست باخانه دانشگاه توینگن

دکتر امیر اشرف آریان پور

کتاب خطی شد. از چهارده هزار نسخه خطی موزه موقوفه اموال فرهنگی پروس که در توینگن باقی ماند، تعداد قابل توجهی به کتب خطی اختصاص دارد. در سال ۱۹۵۶ نمایشگاهی از این کتب، در شهر توینگن برگزار شد که در آن ۷۵ کتاب خطی فارسی به نمایش گذاشته شد. از این کتب ۴۱ جلد بدون عکس و ۳۴ جلد مصور بودند. کاتالوگی نیز در این زمینه انتشار یافت.

بحث درباره یکایک این کتابها از حوصله این مقاله خارج است و بهمین جهت تنها بذکر تعدادی از جالبترین نسخه‌های خطی مصور فارسی در کتابخانه دانشگاه توینگن می‌پردازم.

***

۱ - شاهنامه مربوط به سده شانزدهم یا هفدهم^۱ این کتاب در ۵۹۹ برگ نوشته شده است و هر صفحه ۲۴ سطر دارد. اندازه‌ی هر صفحه ۳۰×۱۶ سانتیمتر است و اشعار در چهارستون و بخط بسیار خوش تعلیق نوشته شده است. چند خط طلائی متن را از حاشیه جدا می‌کند. کاغذ کتاب کرم‌رنگ و جنس آن متوسط است و جلد آن از چرم قهوه‌ای تیره درست شده که روی آن رازرکوبی کرده‌اند.

صفحه‌های اول دیباچه کتاب و نیز خود متن از نظر رنگ آمیزی و تذهیب و ترصیع و توجه به زیبایی، در حد عالی قرار دارد؛ عناوین سفید روی گل‌های آرایشی طلائی و ستاره شکل بزرگ، حاشیه‌های بسیار پهن با نوارهای آبی و

اگر سفری به آلمان غربی نمودید حتماً سری به شهر توینگن بزنید، این شهر - که در حدود هفتاد هزار نفر جمعیت دارد - در نزدیکی شهر اشتوتگارت واقع است و زیبایی افسانه‌ای دارد با خانه‌های قدیمی و پارکها و ... که برآستی دل از عارف و عامی می‌برد.

اواخر سده دوازدهم بود که گراف فون توینگن^۱ این شهر را بنا کرد و نزدیک صد سال بعد (۱۴۷۷) دانشگاه توینگن بوسیله «گراف ابرهارد»^۲ ایجاد شد. این دانشگاه که بنام بانی آن «ابرهارد - کارلز» نامیده میشود، یکی از معروفترین دانشگاههای آلمان غربی است و بخصوص در زمینه‌های پزشکی و شرق‌شناسی شهرت خاصی دارد.

سرپرست فعلی دانشکده شرق‌شناسی توینگن، پروفسور دکتر «یوزف فان اس» است و زبان فارسی بوسیله دکتر ایرج خلیفه سلطانی در آنجا تدریس میشود.

از نقاط دیدنی شهر توینگن، یکی کلیسای سن گئورگ است که در حدود پانصد سال پیش بنا شده است و دیگری قصر «هوهن» توینگن می‌باشد که تاریخ ایجاد آن به اواخر سده شانزدهم یا اوایل سده هفدهم میرسد.

***

وقتی برلن در زیر بمباران هواپیماهای متفقین میسوخست، اشیاء پرارزش موزه موقوفه اموال فرهنگی پروس در برلن را، شهرهای کوچکتر آلمان منتقل کردند و از آن میان سهم عمده‌ای از کتب خطی به دانشگاه توینگن رسید. با تمام شدن جنگ، بسیاری از اشیاء موزه موقوفه اموال فرهنگی پروس به برلن باز گردانده شد، اما اهالی توینگن - که به گنجی عظیم دست یافته بودند - سماجت کردند و حاضر نشدند کتب خطی را به موزه برلن پس بدهند و باین ترتیب توینگن برای همیشه مالک تعداد زیادی

1 - Graf von Tuebingen.

2 - Graf Eberhard.

3 - Ms. Or. Fol. 359; Pertsch Nr. 706.

سپاه این گروه کبک در پیش	دل شاه می در آید پیش	دگر در کوه خنای در پیش	نخ برین کوشش می آید پیش
سیران در و سب از آید	سیران شده در و از کجوی	کوه شین نه در آید پیش	پوشیده در آید پیش
تار آید از آید و آید	ز تار کبک از آید و آید	ز آید کوشش آید	سپاهک آید پیش
تیر کوشش آید	سپاهک آید	سپاهک آید	کند آن شاه در آید

سپاه این گروه کبک در پیش	دل شاه می در آید پیش	دگر در کوه خنای در پیش	نخ برین کوشش می آید پیش
سیران در و سب از آید	سیران شده در و از کجوی	کوه شین نه در آید پیش	پوشیده در آید پیش
تار آید از آید و آید	ز تار کبک از آید و آید	ز آید کوشش آید	سپاهک آید پیش
تیر کوشش آید	سپاهک آید	سپاهک آید	کند آن شاه در آید

آرابسک‌های طلائی و رنگین ، گل‌های پیچک طلائی در قسمت بیرونی و آزاد حاشیه ، از خصوصیات این نسخه‌ی خطی است. نظیر این پیچک‌های طلائی در حواشی مینیاتورها - که بسیار زنده و از نظر رنگ‌آمیزی عالی تهیه شده‌اند - نیز بچشم می‌خورد. نوک نیزه‌ها ، سر پرچم‌ها و نظایر آنها و نیز درختان ، صخره‌ها ، پرندگان ، و سایر قسمت‌های کمپوزیسیون غالباً از حاشیه‌ی عکس تجاوز کرده و در بیرون از خط‌کشی اطراف نقاشی ، ترسیم شده است .

موضوع مینیاتورها ، نمایش مهم‌ترین داستان‌های شاهنامه است ؛ از جمله : صحنه‌های جنگ با سواران و دیوان ، و یا حیوانات افسانه‌ای چون اژدها (صحنه‌های ۲۵ و ۳۱۹) و سیمرغ (ص ۳۴۵) و یا مناظر شاعرانه‌ی لطیف همچون : دیدار اسکندر و همراهانش با خضر پیامبر در کنار چشمه‌ی آب حیات (ص ۴۰۹) ، ملاقات دو دل‌داده یعنی بیژن و منیژه (ص ۲۳۷) و اولین دیدار خسرو شیرین (ص ۵۷۶) . یکی دیگر از مینیاتورهای زیبای این نسخه‌ی خطی ، تابلوی شماره‌ی ۱۲ است : دیو سیاه سیامک را بزمین زده و با دو دست سینه و شانه‌ی او را می‌خراشد . سیامک هنوز تاج بر سردارد و دست راستش را روی خنجر خود نهاده است . در طرف چپ صحنه ، جمعی سوار و سه پیاده ناظر مرگ دردناک سیامک‌اند ؛ در طرف راست نیز چندین سوار و پیاده دیده میشوند . سه تن از پیادگان بر سر می‌کوبند و نفر چهارم در حال دریدن جامه‌ی خویش است . روی تپه چهار دیو در کنار درختی دیده می‌شوند .

در بالای عکس شاخ و برگ درخت تناوری از حاشیه‌ی مینیاتور تجاوز کرده است و در قسمت بیرون و آزاد حاشیه ، گل‌های تزیینی بچشم می‌خورد . در بالا و پائین مینیاتور اشعاری در چهارستون نوشته شده است (تصویر شماره ۱) .

۲ - شاهنامه سال ۱۰۷۷ شمسی (۱۶۶۶ میلادی)

با ۶۰۳ برگ به اندازه‌ی ۳۵×۲۴ سانتیمتر و ۲۰۰ مینیاتور کوچک ، بخط خوش‌تعلیق و نستعلیق سلیس که بوسیله‌ی چندین خوشنویس نوشته شده است . خطوط حاشیه طلائی یا نقره‌ای و بر روی کاغذهای مختلف ترسیم گردیده و عناوین برگ‌های سرخ ، آبی ، سبز یا سفید می‌باشد .

درصد صفحه‌ی اول در کنار مینیاتورها ، جاهای خالی بوسیله آرابسک‌های کوچک و نیز با گیاه و حیوان و پرندگان پر شده است ، اما قسمت آخر کتاب فاقد هر گونه تزیینی می‌باشد ،

شاهنامه‌ی فردوسی : کشته شدن سیامک بدست دیوسپاه . مکتب شیراز ، سده شانزدهم با هفدهم میلادی

حتی جای مینیاتورها نیز خالی مانده است . جلد کتاب از چرم و برنگ قهوه‌ای روشن است .

این نسخه به شاه سلیمان پادشاه صفوی هدیه شده و تاریخ انعام آن ۱۲ محرم (یا ۱۲ صفر) ۱۰۷۷ شمسی (۱۵ ژوئیه یا ۱۴ اوت ۱۶۶۶ میلادی) است .

بیشتر مینیاتورها ظریف و از نظر رنگ‌آمیزی و طراحی جالب می‌باشد ؛ از آن جمله‌اند نقاشی‌های صفحه‌های ۱۶۰ ، ۱۶۱ ، ۱۹۲ ، ۲۴۴ ؛ تابلوهای صفحه‌های ۲۵۶ ، ۲۶۹ و ۲۷۸ نیز که صحنه‌های عیش و نوش و مهمانی‌های پرشکوه درباری را نشان میدهد ، دیدنی است .

متن شاهنامه - که فقط در حدود شاترده هزار بیت آن در این کتاب نقل شده - در چهار ستون میانی نوشته شده و در اطراف آن ۹ متن دیگر بصورت‌های افقی ، عمودی و یا بطور مایل ، ذکر شده است .

روی‌هم‌رفته قسمت‌هایی از ۳۱ اثر مختلف - که بیشتر بصورت شعر است - به دو زبان فارسی و ترکی در این نسخه‌ی خطی گردآوری شده است . جمع‌آوری‌کننده این مجموعه که «فضولی» نام دارد ، در آغاز کتاب می‌نویسد که او این گنجینه را برای مسافران تهیه کرده است ، زیرا در غیر اینصورت ناچار بودند بجای آن ، بیست تا سی کتاب با خود بردارند .

راقم قسمت فارسی کتاب مولانا مرادعلی و راقم بخش ترکی مولانا ابراهیم قروبینی است .

۳ - شاهنامه سده هجدهم

این نسخه‌ی خطی فقط ۲۷۹ برگ دارد و تنها حاوی نیمی از شاهنامه است . اندازه‌ی هر صفحه ۴۳×۲۵ سانتیمتر می‌باشد و بخط تعلیق خوب و غنی کتابت شده و حاشیه‌های سرخ و آبی و عناوین قرمز رنگ دارد .

جلد کتاب بسیار زیبا و از چرم سرخ است که با نقش‌های آزاد شاخ و برگ برنگ طلائی کم‌رنگ و تقسیمات تزیینی ، آویزه‌ها ، مرغ‌ها و کارتوش‌های طلاکوبی شده ، آرایش یافته است .

در کنار عنوان کتاب ، سال خرید آن (۱۷۶۵ میلادی) ذکر شده است .

این شاهنامه ۴۲ مینیاتور دارد که بسبب محلی مغولی و بوسیله چندین نفر ، نقاشی شده است . برخی از این مینیاتورها از لحاظ ارزش کار و رنگ‌آمیزی خوب و قابل مقایسه با آثار سده‌های پیشین است ؛ از آن جمله است مجلس

4 - Ms. Or. Fol. 209; Pertsch Nr. 18.

5 - Ms. Hamilton 260; Pertsch Nr. 702 a.

کرمش بر او بگفت و بگفت	بهان بگفت با غیاب	چونش از زمین بگفت با	بهان بگفت با غیاب
باز او گفت که بر او	به او در هر گشت را گشت	بگو خورشید تابان گفت	بگو خورشید تابان گفت
گفت ای زین دره بگفت	فرز مهرل بود و نام گشت	بگفت ای زین دره بگفت	بگفت ای زین دره بگفت
گفت ای زین دره بگفت	چنان چون بود با غیاب	بگفت ای زین دره بگفت	بگفت ای زین دره بگفت
بگفت ای زین دره بگفت	گفت ای زین دره بگفت	بگفت ای زین دره بگفت	بگفت ای زین دره بگفت

فرز و نام از آن گفتین بر	بگویم و بهان اندر گشت	گفت ای زین دره بگفت	بگو خورشید تابان گفت
با بی کی گفتین ظهور بود	بپایان و توان خازن بود	بگفت ای زین دره بگفت	بگو خورشید تابان گفت
گفت ای زین دره بگفت	گفت ای زین دره بگفت	بگفت ای زین دره بگفت	بگو خورشید تابان گفت
گفت ای زین دره بگفت	گفت ای زین دره بگفت	بگفت ای زین دره بگفت	بگو خورشید تابان گفت

کتابت در این کتاب ...
 ...
 ...

شاهنامه‌ی فردوسی : جنگ سهراب باهجیر در جلوی دژ سپید . مکتب محلی هندی، سده هجدهم میلادی

شرح صفحه مقابل : شاهنامه‌ی فردوسی : زن جادوگر سیبی را برستم می‌دهد. مکتب محلی مغولی، سده هجدهم میلادی

مشاوره بزرگان ایران در حضور کیکاوس (ص ۱۱۰) :
کاوس شاه بر تخت نشسته و بیالش تکیه داده ، جلوی
پیرمردی زانو زمین زده و دستها را بجانب شاه گرفته و خبر
مرگ سیاوش را باو میدهد . شش مرد در اطراف شاه ایستاده
و پنج نفر دیگر نشسته اند . دوتن از ایستاده ها تیردان ،
سومی چوبدستی و چهارمی گرز دارند . در بیرون بارگاه
پنج مرد دیده می شوند که دوتن از آنان نگهبانند و با گرز
و چوبدستی مسلح می باشند .

در توصیف برخی از صحنه های جنگ تا حدود زیادی
مبالغه شده است ؛ چنانچه در تابلوی صفحه ۱۱۸ گروهی
سوار و پیاده مسلح به تیر و کمان و شمشیر و سپر و تفنگ (!)
بطرف گیو دلاور حمله ور شده اند و یا در تابلوی صفحه ۱۵۵
که رستم در جلوی سپاه ایران ایستاده و آماده ی جنگ با
پیران ، سردار سپاه توران است ، لشگریان ایران با تیر و
کمان و تفنگ مجهز می باشند ؛ همچنین در جنگ رستم با
« کافور مردم خوار » سواری تفنگ بدست دارد (ص ۱۶۰) .
نظیر اینگونه اشتباهات تاریخی در بیشتر نسخه های خطی
بع چشم می خورد ؛ از آن جمله است مجموعه ی مصوری که در شهر
استراسبورگ موجود است و در سده ی نوزدهم در هند تهیه شده
است . در یکی از مینیاتورهای این کتاب اکوان دیو رستم را
بدریا انداخته و در نزدیکی ساحل چند کشتی دیده می شوند که
پرچم انگلیس (!) روی عرشه آنها در اهتزاز است .

یکی دیگر از مینیاتورهای خوب شاهنامه ی سده ی
هجدهم ، تابلوی صفحه ی ۶۲ است : رستم روی تختی و در
کنار درختی دوزانو نشسته ، جلوی زن جادوگر ایستاده
و سببی برستم میدهد . رختی نیز در کناری دیده می شود .
در بالا و پایین مینیاتور اشعاری در چهارستون نوشته
شده است (تصویر شماره ۲) .

۴ - شاهنامه ی سال ۱۱۹۹ هجری (۱۷۸۴ میلادی)^۶

۵۳۵ برگ بقطع ۱۷/۵×۲۹ سانتیمتر که به شیوه ی
تعلیق خوش و روشن نوشته شده است . حاشیه های صفحه ها
برنگ های طلائی ، آبی و سرخ ، و عنوان ها سرخ رنگ است .
جلد کتاب را از چرم قهوه ای روشن ساخته اند که طلاکوب
شده است .

در صفحه ی ۵۳۵ تاریخ انمام این رساله خطی سال
۱۱۹۹ هجری (۱۴ نوامبر ۱۷۸۴) ذکر شده است ، بدون
آنکه نشانی از محل و اسم خوشنویس باشد .

در اصل ۴۰ مینیاتور داشته که چهارتای آن از دستبرد
زمانه در امان نمانده و بتاراج رفته است . شیوه ی نقاشی
مینیاتورهای هندی و هنرمندانی که در تهیه ی آن ها دست
داشته اند ، متعدد بوده اند . مینیاتورها را ابتدا روی کاغذ

جداگانه تهیه کرده و بعد در کتاب چسبانیده اند . حتی برخی
از مینیاتورها روی چند کاغذ نقاشی شده و بعد این
کاغذها بهم چسبانده شده اند . تابلوهای اخیر غالباً بطور
نامناسی به بیرون از خط کشی اطراف نقاشی تجاوز کرده
و معمولاً هماهنگی بین آنها نیست . نمونه ی این مینیاتورها
صحنه ی جنگ کیخسرو با افراسیاب است (ص ۲۳۹) .

گاهی تشخیص قهرمانان مینیاتور مشکل است زیرا بین
متن و نقاشی هماهنگی برقرار نیست ؛ باوجود این ارزش
کار و رنگ آمیزی صحنه ها غالباً خوب است .

از نمونه های جالب مینیاتورهای این نسخه ی خطی ،
یکی مجلس بزم کیخسرو و گودرز است که در آن دو نوازنده
دایره و چنگ می نوازند و زنی میرقصد (ص ۱۴۵) ؛ دیگری
صحنه ی جدال سپاه ایران بر سر داری رستم زال با ترکان است
(ص ۱۷۵) و بالاخره صحنه ی بر تخت نشستن بهرام گور را
می توان نام برد (ص ۳۸۹) ، در جلوی تخت شاه دوشیرمردی
را دریده اند و چند مرد دیگر ناظر این صحنه ی دردناکند .
نمونه ی دیگر سهراب را نشان میدهد که در جلوی
دژ سفید با هجیر و یارانش می جنگد (تصویر شماره ۳)
سهراب در یک دست نیزه و در دست دیگر سپر دارد . هجیر
تیر در کمان نهاده و سهراب را نشانه گرفته است ؛ سه سپاهی
دیگر نیز سلاح جنگ در دست دارند . در بالای تپه سه سپاهی
تیر بر کمان نهاده اند و سپاهی دیگری نیزه بدست گرفته است .
در بالا و پایین مینیاتور و در قسمت بیرونی و آزاد
حاشیه ، اشعاری در چهارستون برشته ی تحریر آمده است .

۵ - شاهنامه ی سال ۱۲۴۵ هجری (۱۸۳۰ میلادی)^۷

این کتاب ۵۹۲ برگ دارد و اندازه ی هر صفحه
۱۷/۵×۳۰ سانتیمتر است . اشعار بخط خوش تعلیق نوشته
شده و حاشیه ها بوسیله ی چند خط آبی و طلائی از متن
جداست . صفحه های اول رساله بطرز زیبایی ترین شده اند
و عنوان ها برنگ آبی بر روی زمینه ی طلائی است .

جلد زیبای کتاب از لاک است و بشیوه ی سده نوزدهم
ساخته شده و قسمت های بیرونی و درونی آن از گل های
زیبایی پوشیده شده است .

خوشنویس احمد نام داشته و این کتاب را در ۱۵ شوال
۱۲۴۵ (۹ آوریل ۱۸۳۰) در کشمیر نوشته است . این

6 - Ms. Or. Fol. 189; Pertsch Nr. 705.

7 - Ms. Minutoli 134; Pertsch Nr. 700.

شاهنامه ی فردوسی : فریدون ضحاک را در کوه دماوند بچاه می افکند .
کشمیر ، سال ۱۸۳۰ میلادی

دانه درون رفتن بر سر	وران بهر با کوه سبب بهر	برو در صحنان در بستن در	بر پیکت سپه بی اوله در
همی راند زینکه در با شرف	جهان از جوی ششوی بر لول	بهر روزگار که بر کوه و دشت	که نشیت و بسیار خود گشت
دانه در صحنان بسته است	سوی شرف خوان بر دبد بخت	بهر روزگار که بر کوه و دشت	همچو ست کردن سرین لول

تکاملات
سنانی

بیامد بهما که بخته سر و ش	بخوانی کی باز گفتش بکوش	کاین بخته راتا دماوند کوه	بهر همین زمان با گروه
چو بنده یوان بند بفرود	دار تخت یا و آمد اوله سپر	نکبستان کن او را که گزیدت	بسی کام عینی بهر بیست
از نام صفا که چون خاک	جهان از بدو هر پاک	گشتند خورشید سپهر	مانده بگو و اندر و پند

شاهنامه مزین به ۹۵ مینیاتور است که احتمالاً بوسیله یك نفر نقاشی شده است. رنگامیزی مینیاتورها غنی است اما از نظر ارزش کار بیای مینیاتورهای شاهنامه‌های ذکر شده در بالا نمیرسد.

در این کتاب بسیاری از نقاشی‌ها صحنه‌هایی را نشان میدهد که موضوع آنها کمتر مورد توجه سایر نقاشان قرار گرفته؛ از آن جمله است مجلس عروسی اسکندر با شاهزاده خانم ایرانی روشنگ (ص ۳۸۴) و یا صحنه آوردن والرین - فیصر اسپروم - بحضور شاپور اول پادشاه ساسانی (ص ۴۲۸) و بالاخره صحنه جنگ سعدوقاص با رستم فرخزاد (ص ۵۸۷) در اینجا نقاش به سردار عرب سعدبن وقاص جنبه پیامبری داده، شمایل او را پوشانیده و هاله‌ی نوری دور صورتش کشیده است. سعد با شمشیر گردن رستم را دریده است.

یکی از مینیاتورهای جالب این نسخه خطی، صحنه بچاه انداختن ضحاک ماردوش است: فریدون در دامنه‌ی کوه دماوند سوار اسب است و با انگشت به چاهی عظیم که در نزدیکی او قرار دارد، اشاره می‌کند. سه سوار در کنار شاه ایران و سه پیاده در گرداگرد چاه دیده می‌شوند. دوتن از پیاده‌ها سر طنابی را گرفته و ضحاک را واژگون در چاه می‌کنند. در بالا و پایین مینیاتور اشغاری در چهارستون نوشته شده است (تصویر شماره ۴).

* * *

بطور کلی در پنج شاهنامه‌ای که ذکر آن گذشت، برخی از موضوعها بیشتر مورد توجه نقاشان بوده و تعدادی از مجالسی که نقاشی شده، در همه یا بیشتر این شاهنامه‌ها تکرار شده است؛ از آن جمله است صحنه‌های:

کشته شدن ایرج بدست سلم و تور؛ سرنگون کردن ضحاک ماردوش در چاه؛ بر تخت نشستن کیکاوس و کیخسرو و شاهان دیگر؛ مجالس بزم و سرور؛ با آسمان رفتن کاوس با کمک چهار سیمرغ؛ عبور کردن سیاوش از میان آتشی؛ مرگ سیاوش؛ هفت‌خوان رستم و جنگ او با ارژنگ دیو، اکوان دیو، فیل سفید، اشکبوس؛ کاموس، خاقان چین، افراسیاب، اسفندیار و بالاخره با پسرش سهراب؛ بیرون آوردن رستم بیژن را از چاه، هفت‌خوان اسفندیار؛ کشته شدن افراسیاب بدست رستم؛ مرگ رستم و جنگ بهرام گور با شیران.

بعد از رستم و برخی دیگر از پهلوانان نامدار ایرانی، اسکندر مقدونی نیز مورد توجه نقاشان قرار گرفته و صحنه‌هایی درباره‌ی او تهیه شده است، از آن جمله است: ملاقات اسکندر با خاقان چین؛ اسکندر سر دارا را بر زانو می‌نهد؛ بر تخت نشستن اسکندر با تفاق روشنگ دختر دارا؛ از همه جالب‌تر

مجلس پیامبر شدن اسکندر و ملاقات او با خضر پیامبر است، در حالی که صورت هر دو را هاله‌ای احاطه کرده است!

با توجه باین مجلس به حقیقتی درناک پی می‌بریم: چه زود ایرانیان دشمنان خود را می‌بخشند و آنها را بشاهی و حتی پیامبری برمی‌گزینند!! نمونه‌ی دیگر این حاتم‌بخشی نقاش، صحنه‌ی کشته شدن رستم فرخزاد سردار سپاه ایران بدست سعد وقاص فرمانده عرب است. در اینجا نقاش ایرانی ملیت خود را از یاد برده و با کشیدن هاله‌ای گرد صورت سعد وقاص، به او جنبه‌ی پیامبری داده و بدین وسیله نشان داده است که از پیروزی اعراب بر میهن خویش شادمان است!!

۶ - خمسه‌ی نظامی مربوط به اوایل سده‌ی شانزدهم

۳۸۶ برگ بقطع ۲۶/۵ × ۱۸/۵ سانتیمتر و بخط خیلی خوش تعلیق که در چهارستون پهلوی هم نوشته شده است. این ستون‌ها بوسیله‌ی دو خط طلائی از هم جدایند و دور تا دور ستون‌ها را خطوط طلائی و لاجوردی احاطه کرده‌اند. عناوین غالباً با حروف طلائی درشت روی دوستون میانی و در میان نوارهای ابری برنگ طلائی کم‌رنگ، جای گرفته‌اند. این نسخه یکی از شاهکارهای هنر کتابسازی دوره‌ی اسلامی است و در مجموع یکی از زیباترین کتابهای مجموعه‌ی موزه‌های دولتی موقوفه اموال فرهنگی پروس در برلن بشمار میرود. در اینجا تمام خصوصیات هنری تهیه یك کتاب خوب دست بدست هم داده‌اند و یك نوع وحدت و هم‌آهنگی خاص بین آنها وجود دارد.

«سرلوحه و شروع هر يك از قسمت‌های پنجگانه خمسه، تزیینات فوق‌العاده ظریفی - که بیشتر برنگهای طلائی و لاجوردی است - بچشم می‌خورد. سرلوحه متضمن عناوینی بخط کوفی و برنگ سفید است که در قاب‌های پهن و پرتذهیبی جای دارد.

این زیبایی و ظرافت در مورد ۱۳ مینیاتور (سابقاً ۱۴ مینیاتور) نسخه خطی، نیز صدق می‌کند. مینیاتورها غالباً با متن نوشته شده هماهنگی دارد.

چند نمونه از زیباترین مینیاتورهای این نسخه خطی بقرار زیرند:

* شیرین نیمه‌لخت در چشمه‌ای شستشو می‌کند و دست بگیسوان خود دارد. لباسش روی سنگی دیده میشود و اسبش در کنار چشمه‌ای بچرا مشغول است. در نزدیک چشمه خسرو پرویز سوار بر اسب به شیرین چشم دوخته و انگشت حیرت بدن‌دان گزیده است (ص ۵۳).

* خسرو و شیرین در شکارگاهی مشغول شکارند. خسرو با شمشیر بشیری حمله کرده و شیرین شمشیر بر پشت آهوئی

زده ، هردو براسب سوارند . زن دیگری سوار اسب سیاهی است وجلوی او سگی خرگوشی را دنبال کرده است . پیاده‌ای با تیروکمان قصد جان آهوئی را کرده و مردی که تاج بر سر دارد ، کنار تپه براسب سوارست و غلامی نزدیک او دیده می‌شود (ص ۶۱) .

* اسکندرودارا براسب سوارند و با شمشیر بهم حمله‌ور شده‌اند. اسکندر شمشیر خود را بصورت دارا زده و کلاه دارا بزمین افتاده است . در دوسوی میدان نبرد ، سواران ایران و یونان صف‌آرایی کرده‌اند و در هر طرف یک نفر کمرنای می‌نوازد (ص ۲۷۳) .

خمسعی نظامی : اسکندر و هفت فیلسوف یونانی . مکتب هرات ، نیمه سده بانزدهم میلادی

* دردشتی اسکندر بر روی تخت نشسته است . پهلوی او مردی ایستاده و در دوطرفش هفت فیلسوف یونانی دوزانو نشسته‌اند . یکی از آنان (ارسطو) سرگرم سخن گفتن است . در بالای مینیاتور اشعاری در چهارستون ، و در زیر آن اشعاری در دوستون نوشته شده است . در اطراف اسکندر و فیلسوفان یونانی ، گل و بوته‌های زیبایی نقش شده است (تصویر شماره ۵) .

بدون تردید سده مینیاتور در صفحه‌های ۲۰۱ ، ۲۱۵ و ۲۱۹ - که بهرام گوررا با سه شاهزاده‌خانم در قصرهایی بترتیب با گنبدهای سیاه ، سرخ و سبز نشان میدهد ، در شمار زیباترین نقاشی‌های آترمان است و زیبایی و طراوت آنان براستی بوصف در نمی‌آید .

جلد کتاب نیز در نوع خود شاهکاری است که با نقش‌های ترنجی ، آویزه‌ها و خطوط باریک پریبج اسلیمی ، روی زمینه‌ی قهوه‌ای تیره ، معرق شده است . داخل جلد از چرم سرخ رنگ درست شده که با ترنج‌های طلائی و زمینه‌ای برنگ آبی لاجوردی تزیین یافته است .

اگرچه این نسخه دارای تاریخ نیست اما با مقایسه با نسخه‌ی خطی شماره ۷ که از نظر سبک کار و رنگ‌آمیزی و طراحی به آن نزدیک است ، تاریخ اتمام این نسخه باید حدود سال ۱۵۰۰ میلادی باشد . در ابتدای کتاب مهرسلطان عثمانی سلیم اول (۱۵۲۰ - ۱۵۱۲ میلادی) دیده می‌شود .

۷ - خمسعی نظامی سال ۸۹۰ هجری (۱۴۸۵ میلادی) ۹

این کتاب ۳۳۶ برگ دارد و اندازه‌ی هر صفحه ۱۷/۵ × ۲۴ سانتیمتر است . اشعار به شیوه‌ی تعلیق بسیار خوب کتابت شده و از نظر زیبایی حواشی و تزیین و تذهیب شباهت زیادی به خمسعی شماره ۶ دارد . جلد آن از چرم قهوه‌ای فشرده است .

نویسنده‌ی کتاب سلطان حسین بن سلطان علی نام دارد که تاریخ اتمام این نسخه را دهم جمادی‌الثانی ۸۹۰ هجری (۲۶ ژوئن ۱۴۸۵) ذکر کرده است . در چندین جای این نسخه‌ی خطی ، مهر دولتی کشور افغانستان و در صفحه‌ی آخر کتاب ، مهر کتابخانه‌ی ملی کابل دیده می‌شود .

این کتاب را سلطان امیرامان‌الله پادشاه سابق افغانستان در سال ۱۹۲۸ ضمن سفر اروپا ، به کتابخانه دولتی پروس در برلن هدیه کرد .

علاوه بر خط ، از نظر سبک کار و طراحی و رنگ‌آمیزی نیز این نسخه به خمسعی شماره ۶ بسیار شبیه است ، فقط جلوه‌ی عناوین این نسخه کمتر از شماره ۶ می‌باشد . بعکس نقاشی‌ها و تزیینات ۲۳ مینیاتور - که قسمتی از آنها تا حدودی صدمه دیده است - بهتر از آن دیگری است .

برخی از بهترین مینیاتورهای این نسخه ، از این قرار است :

* خسرو پرویز و بهرام چویننه سوار اسبند و خسرو بر درعقب بهرام کرده و نیزه‌ای به پشت او زده است . در روی زمین دو مجروح افتاده و در فراز تپه دوسپاهی ، سه پرچم و چند کلاه خود دیده می‌شود (ص ۵۸) .

* خسرو پرویز بر اسب سوار است و دسته‌گلی در دست دارد و جلوی قصر شیرین انتظار او را می‌کشد . شیرین از پنجره‌ی طبقه‌ی بالای قصر به خسرو می‌نگرد (ص ۷۸) .

* مجنون کنار درختی روی پوستی نشسته و در اطرافش چند گوزن ، یک پلنگ و یک خرگوش قرار دارند (ص ۱۲۵) .
* کنیزکی گاوی را روی شانه نهاده و روی پله‌کان قصر بهرام گور ایستاده ؛ بهرام از فراز قصر باو چشم دوخته‌است . پشت سر کنیزک دومرد دیده می‌شوند (ص ۱۶۹) .

* اسکندر و خضر پیامبر کنار چشمه‌ی آب حیات نشسته‌اند و هاله‌ای دور سر آندو را احاطه کرده است . دو اسب در اطراف دیده می‌شود (ص ۲۸۹) .

* اسکندر از پنجره‌ی خیمه‌ی سفیدی به سه لعبت دریائی که در آب شنا می‌کنند ، چشم دوخته‌است . در اطراف دریا یک درخت تنومند و چندین بته‌گل و در آسمان چند ابرچینی دیده می‌شود . دریالا و پایین مینیاتور در چهار جدول اشعاری نوشته شده است (تصویر شمار ۶) .

۸ - خمسه‌ی نظامی سال ۹۵۶ هجری (۱۵۴۹ میلادی)^{۱۰}

این نسخه‌ی خطی از ۳۲۲ صفحه تشکیل یافته و اندازه هر صفحه ۲۹×۱۷ سانتیمتر است . شیوه‌ی کتابت آن بخط تعلیق خوب وریز است و عناوین آبی‌رنگ می‌باشد ؛ جلد کتاب نیز نیمه چرمی و سرخ‌رنگ است .

دو صفحه اول نسخه زیبایی‌ترین یافته و عناوین اشعار چشمگیر و جالب می‌باشد . برخی از مجالس هشت‌گانه این کتاب از نظر رنگ آمیزی و تناسبات اجزاء گوناگون تصویر در نهایت زیبایی رقم شده است . از آن جمله است :

* مجنون نیمه‌لخت کنار درختی و لیلی پهلوی درختی دیگر نشسته‌اند و پیرمردی بین آندو ایستاده است . در اطراف مجنون گوزنی و یک حیوان وحشی قرار دارند . در دوسوی تپه دونفر دیده می‌شوند و یکی از آنان انگشت حیرت به دندان گرفته‌است (ص ۱۰۸) .

* بهرام گور شمشیر بدست دارد و بدوشیر حمله کرده است . شمشیر بهرام گردن شیری را دریده و شیر دیگر نیز درخون خود غرق است . در دست دیگر بهرام تاج شاهی قرار دارد و نزدیک او تختی دیده می‌شود ؛ در طرف دیگر نیز دونفر ایستاده‌اند . یکی از آندونفر انگشت حیرت‌بندان

گرفته‌است . در دو سوی تپه شش نفر دیده می‌شوند و دو تن از آنها انگشت حیرت به دندان گرفته‌اند (ص ۱۴۱) .

* اسکندر سر دارا را بزانو نهاده است . سه مرد نزدیک دارا ایستاده‌اند . دو تن از آنان سرهنگان ایرانی‌اند که دارا را کشته‌اند و نفر سوم نگهبان است و سرطانی را که بدست دوسرهنگ بسته شده ، بدست دارد . مردی پهلوی درختی ایستاده است (ص ۲۲۵) .

۹ - خمسه‌ی سال ۹۷۴ هجری (۱۵۶۶ میلادی)^{۱۱}

با ۳۸۱ برگ و اندازه‌ی ۲۷/۵×۱۷ سانتیمتر که بخط

دهه سوم رمضان ۹۷۴ (ص ۱۷۱)

رمضان ۹۷۴ (ص ۱۷۶)

اواخر شعبان ۹۷۵ (ص ۳۳۳)

رمضان ۹۷۴ (ص ۳۸۱)

باین ترتیب خوشنویس قسمت آخر کتاب را قبل از برخی از قسمت‌های دیگر نوشته است .

برخی از تصاویر جالب و استادانه‌ی این نسخه بشرح زیر است :

* بهرام گورودختر پادشاه روم زیرگنبد زرین‌نشسته‌اند. و دختر پادشاه روم در دستی جام می و در دست دیگر تنگ شراب دارد و جام می را به بهرام تعارف می‌کند. در دوسوی مجلس بزم چند زن ایستاده‌اند و دونفر از آنان ظروف‌خوردنی بدست دارند . هفت زن نیز در جلوی تخت نشستند ؛ یکی از آنان تنگ می و دیگری جام باده بدست دارد و دونفرشان کمانچه و دایره میزنند (ص ۲۰۵) .

* شش زن در حوض آبی بشنا مشغولند و لباسشان در اطراف حوض پراکنده‌است . نزدیک آنان اسکندر ایستاده و در حالی که سراپا محو آن لعبتان شده ، انگشت حیرت بدنشان گرفته‌است (ص ۲۲۹) .

* اسکندر سوار بر اسب است و شمشیری بگردن سپهسالار زنگیان زده‌است . سر سردار زنگی از تن جدا شده و کنار سپر و شمشیرش روی زمین افتاده‌است ؛ مرد دیگری نیز در خون خود غلت می‌خورد . در دوسوی تپه سپاهیان یونان و زنگ با پرچم صف‌آرایی کرده‌اند و در سپاه یونان یک نفر کرنا می‌نوازد (ص ۲۵۹) .

* در کوهستانی اسکندر سوار اسب است و با دست چپ خود دو مرغ را بر روی صخره‌ها نشان میدهد . در اطراف صخره‌ها چهارنفر و نزدیک اسکندر دو سوار و سه پیاده دیده می‌شوند . در گرداگرد کوهستان بته‌های گل و چندین درخت بچشم می‌خورد . در بالا و پائین مینیاتور ، در چهار جدول ، اشعاری برشته‌ی تحریر درآمده‌است (تصویر شماره ۷) .

* اسکندر بر تخت نشسته و نزدیک اوسه‌مرد ایستاده‌اند. در اطراف شاه حکیمان یونانی نشسته و سرگرم مباحثه‌اند . چند ظرف خوردنی و تنگ شراب روی میز قرار دارد (ص ۳۵۳) .

خمس‌ی نظامی : اسکندر و دومرغ . مکتب شیراز ، نیمه دوم سده شانزدهم میلادی

خمس‌ی نظامی : اسکندر و لعبتان دریائی . مکتب شیراز ، سال ۱۴۸۵ میلادی

تعلیق شکسته نوشته شده و عناوین ب رنگ سفید روی زمینه‌ی طلائی نقش شده‌است . جلدی که این قطعات را در سینه جای داده ، از چرم قهوه‌ای تیره و بصورت معرق ساخته شده‌است. تذهیب آغاز هر منظومه عالی‌است و ۱۵ مینیاتور خیلی خوب که برخی بمرور صدمه دیده ، این نسخه‌ی خطی را آراسته‌است .

اسم خوشنویس و نام محل ذکر نشده‌است. تاریخ نگارش قسمت‌های مختلف آن نیز متفاوت است :

چهارم صفر ۹۷۴ (ص ۳۵)

۱۶ ربیع‌الثانی ۹۷۴ (۹۶)

8 - Ms. Diez A, Fol. 7; Pertsch Nr. 719.

9 - Ms. Or. Qu. 1665.

10 - Ms. Or. Fol. 192; Pertsch Nr. 723.

11 - Ms. Or. Qu. 1940.

۱۰ - خنسه‌ی نظامی سال ۹۸۱ هجری (۱۵۷۳ میلادی)^{۱۲}

این نسخه‌ی خطی ۳۶۶ برگ دارد و اندازه‌ی هر صفحه ۲۷/۵×۱۸/۵ سانتیمتر است. بخط خیلی خوش تعلیق‌نوشته شده و عناوین کتاب سرخ رنگ است. جنس جلد آن از لاک می‌باشد که با گل‌های زینتی آرایش یافته و تا حدودی صدمه دیده است.

حاشیه‌ی برگ‌ها پهن و جنس رنگ کاغذها متفاوت است. صفحه‌های اولی کنده کاری شده و حاوی ۱۹ مینیاتور است که از میان آنها مینیاتورهای زیر جالب‌تر است:

* صحنه‌ی تاجگذاری از کتاب شیرین و فرهاد: خسرو پرویز در باغی روی تخت نشسته و دو زن در جلوی او خم شده اند که یکی از آنان ظرف پراز خوردنی به خسرو تعارف می‌کند. شخصی شاه را باد میزند و زنی دیگر ظرفی پراز خوردنی در دست دارد (ص ۸۹).

* جنگ بهرام گور با شیران از هفت پیکر: بهرام گور سوار بر اسب است و تیری بجانب شیری که خود را روی گور خری افکنده، رها کرده و شیر و گورخر را بهم دوخته است. دو آهو در شکارگاه دیده می‌شوند (ص ۱۷۸).

* نبرد اسکندر با زنگیان از اسکندرنامه: اسکندر و شاه زنگیان بجانب هم تاخته‌اند. شاه زنگیان شمشیری بدست دارد و اسکندر تبرزینی بشانه‌ی او زده است؛ چند نفر روی زمین افتاده‌اند. دریکسوی تپه دو نوازنده‌ی کرنا و طبل و یک سپاهی، و در جانب دیگر سه زنگی دیده می‌شوند (ص ۲۵۱).

* خاقان چین بر تختی و اسکندر روی تخت دیگری نزدیک بهم نشسته‌اند و خاقان خوردنی در دست دارد. نزدیک خاقان چین نگهبانی گرز بدست ایستاده است و کمی دورتر از اسکندر دومی نشسته و مرد سومی ایستاده است. در جلوی صحنه چند نفر ظرف‌های پراز خوردنی در دست دارند و دو نفر دیگر نشسته‌اند و جلویشان تنگ شراب قرار دارد.

در بالا گنبد قصر، و در پشت قصر چند درخت سرو و بچشم می‌خورد. در بالا و پایین مینیاتور نیز دو بیت شعر نوشته شده است (تصویر شماره ۸).

۱۱ - خنسه‌ی نظامی سال ۹۹۴ هجری (۱۵۸۶ میلادی)^{۱۳}

این کتاب ۲۹۰ برگ بقطع ۳۱/۵×۲۰ سانتیمتر و خط تعلیق خوب با عناوین سرخ رنگ دارد. جلد چرمی آن برنگ قهوه‌ای است که کنده کاری و طلاکوبی شده است.

صفحه‌های نخستین بزبانی تربین شده و عناوین بزبانی دارد و دارای ۱۹ تصویر جالب و استادانه است. خوشنویس دوست محمدبن علی دوست‌المداح البغستانی، تاریخ تحریر این کتاب را در سه‌جا بصورت‌های مختلف ذکر کرده است:

۲۶ جمادی‌الثانی ۹۹۲ (۵ ژوئیه ۱۵۸۴).

۱۰ رمضان ۹۹۴ (۲۵ سپتامبر ۱۵۸۶).

۲۰ شعبان ۹۹۴ (۶ سپتامبر ۱۵۸۶).

برخی از مینیاتورهای خوب این نسخه بقرار زیرند:

* فریدون سوار بر اسب، آهوئی را دنبال کرده است. سه سوار در پشت درختی دیده می‌شوند (ص ۱۷).

* بهرام گور و دختر پادشاه اقلیم پنجم در زیر گنبد

فیروزه‌ای نشسته‌اند و بهرام در دست جام می و در دست

دیگر تنگ شراب دارد. در جلوی آنان ظرف میوه‌ای دیده

می‌شود. در قسمت جلوی مینیاتور دوزن چنگ و دایره

میزند و زن دیگری ظرفی پراز میوه در دست دارد. این

مینیاتور با گل‌های آرایشی بسیار زیبایی ترسیم یافته است

(تصویر شماره ۹).

* خسرو سوار اسب سیاهی است و جلوی قصر شیرین

قرار دارد. شیرین از پنجره بالای قصر باو می‌نگرد. در

یک طرف قصر مردی روی تختی نشسته است (ص ۱۳۶).

* حضرت محمد (ص) براسبی که سر آدم دارد،

سوار است و به معراج میرود. در اطراف حضرت سه فرشته

در پروازند و یکی از آنان پرچمی با خود حمل می‌کند

(ص ۱۶۴).

۱۲ - خنسه‌ی سال ۱۰۸۳ هجری (۱۶۷۲ میلادی)^{۱۴}

تعداد صفحات این نسخه ۲۲۸ و قطع آن ۲۷×۱۶/۵

سانتیمتر است. خط آن تعلیق خوانا و عناوین برنگ سرخ است.

قسمتی از کاغذهای کتاب خاکستری رنگ است و این لطمه‌ای

به مینیاتورها میزند. عناوین نسبتاً خوب و جلد نسخه لاک

است و روی زمینه‌ی سرخ، نقش‌های ترنجی پرگل و برگ

بچشم می‌خورد. ۶ مینیاتور این کتاب از نظر رنگ آمیزی

و طراحی دیدنی است اما این مینیاتورها ظاهراً متعلق به

سده‌ی هفدهم نیست بلکه در قرن بیستم تهیه شده است و از

جمله عمایه‌های گرد کوچک با قهرمانان مینیاتورها هماهنگی

ندارد.

خوشنویس صدرالدین محمدبن عیسی محمدالعربانی

است که در نیمه جمادی‌الثانی ۱۰۸۳ (۱۰ اکتبر ۱۶۷۲)

این نسخه را نوشته است.

از ۶ مینیاتور کتاب، سه تصویر دیدنی‌تر است.

* هارون‌الرشید و دو مرد دیگر بر تخت نشسته‌اند.

مردی مسلح بگرز پشت سر هارون‌الرشید ایستاده و در جلوی

بارگاه چهارتن نشسته‌اند. یکی از آنان تنگ شراب، دیگری

جام می و دو نفر دیگر ظروف پراز میوه و خوردنی در دست

دارند. در وسط بارگاه نیز تنگ شراب نهاده‌اند (ص ۲۸).

* بهرام گور و دختر پادشاه اقلیم هفتم زیر گنبد سپید نشسته‌اند و شاهزاده خانم از تنگی برای بهرام شراب می‌ریزد. در خارج اطاق دوزن ایستاده‌اند و در جلوی بارگاه دوزن دایره و یک زن چنگ می‌زنند و زنی دیگر میرقصد. جلوی نوازندگان تنگ شرابی نهاده‌اند (ص ۱۳۸).

* اسکندر بر تخت نشسته، جلوی او چهار نفر ایستاده و سه تن نشسته‌اند. مردی مسلح بگرز پشت سراسکندر ایستاده و در وسط مجلس تنگ شراب دیده می‌شود (ص ۱۶۲).

۱۳ - خنسی سال ۱۲۴۷ هجری (۱۸۳۲ میلادی)

از کردستان

این نسخه ۲۹۵ برگ دارد و اندازه‌ی هر صفحه ۲۸×۱۸ سانتیمتر است. به شیوه‌ی تعلیق شکسته با عناوین سرخ و بدون هیچگونه آرایش و تزیین نوشته شده و جلد آن از چرم سرخ رنگ است.

تعداد مینیاتورهای کتاب ۲۴ است که فقط نصف هر صفحه را اشغال کرده و در اطراف آنها ابیاتی نوشته شده‌اند. کاتب اسدالله بن اردلان نام دارد و تاریخ کتابت ۱۴ ذی‌عده

خنسی نظامی: اسکندر در مهمانی خاقان چین. مکتب قزوین، سال ۱۵۷۳ میلادی

۱۲۴۷ (۱۵ آوریل ۱۸۳۲) می‌باشد.

برخی از مینیاتورها تحت نفوذ نقاشی اروپائی قرار گرفته‌اند؛ از آن جمله‌اند:

* مجنون نیمه‌لخت در سبزه‌زاری نشسته و چند حیوان وحشی و اهلی در اطرافش دیده می‌شوند (ص ۱۱۹).

* شیرین نیمه‌لخت کنار آب نشسته، زنی پشت سر او ایستاده و قصد دارد حوله‌ای روی اندام شیرین بیندازد. در نزدیک نهر آب خسرو پرویز سوار اسب است و در حالی که چشم به شیرین دوخته انگشت حیرت بدندان گزیده است. دوسوار و پسر خردسالی نیز در عکس دیده می‌شوند. در عقب تصویر بر فراز کوهی درختی سر با آسمان سائیده است. دو مصرع یک شعر در بالا و پایین مینیاتور نوشته شده است (تصویر شماره ۱۰).

۱۴ - خنسی امیر خسرو دهلوی سال ۹۰۰ هجری

(۱۴۹۵ میلادی)

۱۷۶ برگ بقطع ۳۴×۲۲/۵ سانتیمتر بخط تعلیق و در چهارستون با حاشیه‌های طلائی و سرلوحه‌های سرخ. طلائی و آبی و چهار عنوان با اشکال هندسی و سه گل آرایشی زیبای طلائی و لاجوردی.

جلد نسخه از چرم قهوه‌ای رنگ است که در میان سطح خود یک نشان بیضی شکل با آویزه‌های خرد دارد که طلاکوبی شده است. ۳۳ مینیاتور این کتاب از نظر طرح و انتخاب رنگ بسیار غنی است و برخی از صاحب‌نظران تعدادی از این مینیاتورها را کار بهزاد یا شاگردان او می‌دانند، از آن جمله‌اند:

* سوگواری شیرین بر مرگ خسرو (ص ۶۱): خسرو روی تختی افتاده و از سینه‌اش خون جاری است. شیرین و زنی دیگر نزدیک او ایستاده‌اند و مردی با شمشیر برهنه دم در قرار دارد.

* مجنون و سگ کوی لیلی (ص ۸۱): مجنون سگی را که از کوی دلدار است در آغوش گرفته. نزدیک او چرخ چاهی بچشم می‌خورد و در گوشه‌ای دو حیوان وحشی دیده می‌شوند. در فراز تپه و کنار دو چادر، شش نفر به مجنون می‌نگرند.

* مجنون در برابر تابوت لیلی (ص ۸۸): عده‌ای

12 - Ms. Minutoli 1; Pertsch Nr. 725.

13 - Ms. Petermann II 698; Pertsch Nr. 727.

14 - Ms. Or. Qu. 1981.

15 - MS. Minutoli 154; Pertsch Nr. 722.

16 - MS. Or. Fol. 187; Pertsch Nr. 830.

مجلسی پیش و در یکجا
و با برمی کل نشانی

خمسعی نظامی : بهرام گور و دختر پادشاه اقلیم پنجم در زیر گنبد فیروزه . مکتب محلی جنوب ، اوخر سده شانزدهم میلادی

بیا و برو و پختن غذا هستند و در جلوی مینیاتور دو نفر نان می‌زنند. در قسمت عقب تصویر مردی مشغول نواختن نی است.

تذهیب بیرون جدول اصلی عالی است (تصویر شماره ۱۱).

۱۶ - یوسف و زلیخای جامی^{۱۸}

۱۵۳. صفحه بقطع ۲۶/۵×۱۵/۵ سانتیمتر که در سال ۱۰۰۷ شمسی (۱۵۹۸ میلادی) بوسیله عماد نام نوشته شد. سرلوحه‌ها با زیبایی طراحی و با استادی تذهیب‌شده و عناوین سفید و زیبا روی کارتوش‌های زرین، با آذین‌های رنگین، بچشم می‌خورد. حواشی بصورت مدرن تهیه شده و جلد نسخه از چرم روشن است. متن این نسخه بخط خوش تعلیق روی کاغذ منقش طلائی نوشته شده و جدول دور نوشته، طلائی والوان است که هاله‌ای دور صورتش را فرا گرفته است: در صفحه ۵۹ مردی طنابی را بدرون چاهی انداخته و یوسف را از چاه بیرون می‌آورد. چندتن دور چاه جمع شده و عده‌ای روی چندین تخت نشسته‌اند.

در صفحه ۶۲ جمعی از فرستادگان فرعون سوار کشتی‌اند و باستقبال یوسف آمده‌اند. یوسف و پنج نفر دیگر در ساحل ایستاده‌اند.

در آخرین مینیاتور (ص ۶۵) یوسف زیر قصر بلندی ایستاده و جمعی اطراف او را احاطه کرده و قصد دارند او را خریداری کنند.

۱۷ - دیوان میرزا نظام دست‌غیب^{۱۹}

میرزا نظام دست‌غیب شاعر شیرازی است که بین سالهای ۱۰۲۹ تا ۱۰۳۹ شمسی (۱۶۲۰ الی ۱۶۳۰ میلادی) در عنفوان جوانی در گذشته است.

این کتاب ۱۰۰ برگ بقطع ۲۷×۱۶ دارد و بشیوه‌ی خوش‌تعلیق با جدول‌های طلائی، آبی و سرخ نوشته شده است. عناوین سه‌گانه کتاب زیبا و سه مینیاتور آن ظریف است و بشیوه‌ی ایرانی - هندی کشیده شده است. جلد آن از چرم قهوه‌ای است که طلاکوب شده و قسمت‌های داخلی آن از چرم سرخ و نقش‌های ترنجی تشکیل یافته و طلاکاری شده است.

این نسخه در سده‌ی هفدهم برای یک نواب هندی

جنازه لیلی را بدوش گرفته‌اند و جمعی در اطراف دیده می‌شوند. مجنون نیمه‌لخت در جلوی جنازه حرکت می‌کند. از فراز تپه چندین نفر باین منظره‌ی دردناک می‌نگرند.

* جنگ اسکندر با خاقان چین (ص ۱۰۵): سپاهیان اسکندر و خاقان چین سوار بر اسب و شتر و فیل بهم حمله‌ور شده‌اند و چندتن از آنان کرنا می‌نوازند.

* جنگ اسکندر با قوم یاجوج و ماجوج (ص ۱۱۲): اسکندر و تنی چند از یاران او با شمشیر و تیر و کمان بیجان مردان لخت سرزمین یاجوج و ماجوج افتاده‌اند. برخی از وحشیان که گوشه‌هایی مانند گوشه‌های فیل دارند، با سنگ مسلح‌اند و عده زیادی در خاک و خون غلطیده‌اند.

* صحنه‌های ملاقات بهرام گور با دختران هفت پادشاه در زیر هفت گنبد نیز بسیار جالب است و بخصوص مجلس بزم در قصرهایی با گنبد‌های سرخ، طلائی و فیروزه‌ای (ص ۱۵۱، ۱۶۲ و ۱۶۷) بزبانی هرچه تمامتر تهیه شده است.

خوشنویس معلوم نیست اما تاریخ اتمام این نسخه ۱۵ رمضان سال ۹۰۰ هجری (۹ ژوئن ۱۹۴۵) می‌باشد.

۱۵ - دیوان حافظ^{۱۷}

۲۵۰ برگ باندازه‌ی ۲۶×۱۶ سانتیمتر با جلد عالی طلاکوب شده که صحنه‌های داخلی آن با مفتول‌های چرمی زرکوبی شده است.

بدون تاریخ - احتمالاً سده‌ی شانزدهم یا هفدهم - خوشنویس و محل تهیه کتاب مشخص نیست.

این نسخه بسیار جالب، نقوش تزئینی زیبایی دارد و دارای ۶ (سابقاً ۷) مینیاتور است که همه به یک سبک (مکتب شیراز) تعلق دارند اما احتمالاً بوسیله چند نقاش تهیه شده‌اند.

متن در دو ستون و بخط تعلیق خوش نوشته شده و حاشیه‌ها برنگ‌های طلائی و لاجوردی والوان است.

بیت آخر هر غزل از حاشیه‌ی پهن میانی تجاوز کرده و از دو طرف به خطوط باریک پریپچ اسلیمی - که دارای گل و برگ زیباست - منتهی می‌شود.

ترتیب صفحه‌های اول سه بخش نخستین کتاب عالی است. عناوین زیبا با نوارهای ابری، روی زمینه‌ی طلائی مزین به گلها پراکنده شده است. حاشیه‌ها با گیاهان، پرندگان و حیوانات شکاری تذهیب یافته و صفحه‌های مقابل مینیاتورها بزبانی‌ی‌ترین شده‌اند.

زیباترین مینیاتور این نسخه در صفحه‌ی دوم قرار دارد: درباغی و کنار درختی دو دیگ نهاده‌اند و آتش زیر آنها در حال اشتعال است. در اطراف دیگها عده‌ای مشغول

17 - Ms. Or. Fol. 108; Pertsch Nr. 849.

18 - Ms. Sprenger 1420; Pertsch Nr. 888.

19 - Ms. Or. Qu. 1825.

خمسه‌ی نظامی: خسرو پرویز شیرین را که در حال استحمام است، می‌نگرد. مکتب قاجار، سال ۱۸۴۳ میلادی

قزوینی است که ۷۳۵ برگ باندازه‌ی ۲۳×۱۳/۵ دارد و بخط نستعلیق نوشته شده و عناوین سرخ دارد؛ جلد آن نیز از چرم قهوه‌ای است.

کاتب این نسخه‌ی خطی يك نفر افغانی بنام رکن‌الدین ملقب به گوهرخان بن بهادرخان بن طاهرخان افغان سروانی است که این کتاب را در زمان پادشاهی سلطان مغول «اورنگ زیب» و در جمادی‌الثانی سال ۱۱۰۶ هجری (۱۶۹۵ میلادی) نوشته است.

۲۹۹ مینیاتور کتاب بشیوه‌ی مغولی نقاشی شده و احتمالاً بوسیله‌ی نقاشان مختلف تهیه شده است. موضوع تصاویر بیشتر درباره‌ی عجایب دریا، حیوانات عظیم افسانه‌ای

نوشته شده است و تاریخ ۹۳۹ شمسی که در کتاب آمده، غلط است و احتمالاً ۱۰۳۹ شمسی (۱۶۳۰ میلادی) درست می‌باشد. شرح عکس‌ها:

مردی جوان و پیرمرد تنومند کنار درختی نشسته‌اند (ص ۱۹).

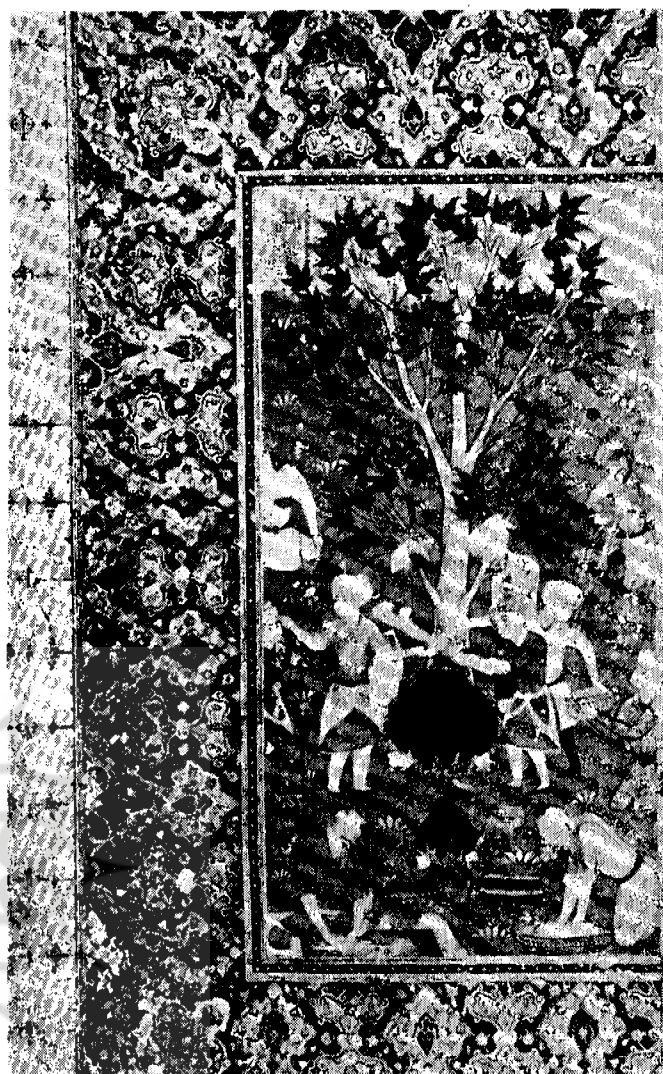
مرد و زنی ایستاده همدیگر را در آغوش گرفته‌اند (ص ۶۴).

زنی کنار درختی به بالشی تکیه داده است (ص ۶۵).

۱۸ - عجایب‌المخلوقات ۲۰

این کتاب ترجمه‌ی فارسی کتاب دانشمند مشهور عرب

قصص انبیاء اسحق نیشابوری : حضرت موسی و اژدها. مکتب شیراز، سال ۱۵۷۷ میلادی

دیوان حافظ : مجلس مهمانی درباغ . مکتب شیراز، سال ۱۴۸۵ میلادی

ابراهیم بن منصور بن خلف نیشابوری نام دارد و در حدود سال ۱۰۸۰ میلادی (۴۸۹ هجری) زندگی می‌کرده است . اندازه‌ی این نسخه‌ی خطی ۲۹/۵×۱۷ سانتیمتر است که بشیوه‌ی بسیار زیبای تعلیق با آیات قرآن در نسخ قرمز ، نوشته شده و همدی صفحه‌ها با جدول‌های طلائی یا رنگی آرایش یافته‌اند .

علاوه بر ۲۲ مینیاتور ، تزئینات بسیار عالی ابتدای

وستاره‌ها و مطالبی درباره‌ی آنهاست ؛ از آن جمله است . انسانهایی با سرسگ (ص ۸۷ و ۹۱) ، اژدهای هفت‌سر (ص ۱۰۷) ، پرندۀ عظیم عنقا (ص ۳۴۶) و یاقوم یا جوج و ماجوج با گوشهائی بشکل گوش فیل (ص ۳۶۹) . ستاره‌ها بیشتر بصورت انسان یا حیوان مشخص شده‌اند (ص ۲۹ و ۳۰) .

۱۹ - قصص انبیاء ۲۱

این مجموعه فارسی از ۲۴۶ صفحه و ۴۶ بخش تشکیل یافته و مطالب آن درباره‌ی پیامبران (از حضرت آدم تا حضرت محمد و چندتن از خلفا) است . نویسنده‌ی کتاب اسحق بن

20 - Ms. Or. Fol. 318; Pertsch Nr. 345.

21 - Ms. Diez A, Fol. 3; Pertsch Nr. 1016.

شده‌اند و خارج از جدول اصلی دوجداول دیگر ترسیم شده که تزیین و تذهیب آنان بسیار زیباست (تصویر شماره ۱۳). این کتاب بین سال‌های ۱۷۸۴ و ۱۷۹۱ بوسیله «هاینریش فریدریش فون دیتس» سفیر کشور پروس در ترکیه، در استانبول خریداری شد و بعدها از طرف بازماندگان او بکتابخانه دولتی پروس در برلن اهدا گردید.

قصص انبیاء اسحق نیشابوری: معراج حضرت رسول - مکتب شیراز، سال ۱۵۷۷ میلادی

کتاب از قبیل گل‌های آرایشی ستاره شکل بزرگ با آیات قرآن در قالب‌های پهن طلائی یا آبی آسمانی، این نسخه را بصورت شاهکاری کم‌نظیر در آورده است. جلد کتاب نیز بسیار جالب و پرازش است و خصوصیات استثنائی دارد:

چرم سیاه جلد بزبائی طلاکوب شده‌است و شامل دو نشان قرینه‌ی هم می‌باشد. در میان سطح جلد يك نشان بیضی شکل دیده می‌شود که با آویزه‌های خرد و تحشیه‌های ظریف گوشه‌ها، جلوه‌ی خاصی دارد. در حاشیه‌ی این بخش گاهی کارتوشهای طولانی بتناوب با گلها، دیده می‌شود.

داخل جلد با چرم قهوه‌ای کم‌رنگ پوشیده شده و با گل و برگ‌های آرایشی از مفتول‌های ظریف طلائی و زمبینه‌ی آبی آسمانی، سرخ، سبز و یا سیاه تزیین یافته و هماهنگی فوق‌العاده‌ای بین این رنگها موجود است.

این نسخه در ۱۹ شوال ۹۸۴ هجری (۹ ژانویه ۱۵۷۷ میلادی) نوشته شده است.

از ۲۲ مینیاتور این کتاب تعداد بیشتری به پیامبران اختصاص دارد، از آن جمله است: ابراهیم که قصد دارد پسرش اسماعیل را قربانی کند (ص ۴۲)؛ یوسف که از چاه بیرون می‌آید (ص ۵۶) و عیسی که او را بدار (!) زده‌اند (ص ۲۰۷).

و اما شرح دو مینیاتوری که تصویر آنان در این مقاله آمده است، بقرار زیر است:

* موسی پیامبر در بالای تپه‌ای ایستاده است و پشت‌سر او دو مرد قرار دارند که یکی از آنها انگشت حیرت بدنشان گزیده است. در طرف دیگر تپه فرعون مصر و دو همراه او ایستاده‌اند و فرعون و یکی از همراهانش انگشت بر دهان دارند. بالای سرموسی و فرعون خورشید و چند ابر چینی دیده می‌شود.

در پایین تپه اژدهائی مهیب خود را بروی دومرد افکنده و نزدیک این صحنه دلخراش چند مرد دیگر دیده می‌شوند که سه نفر آنها در دستی ماری دارند و انگشت دست دیگر را از فرط حیرت بدهان گزیده‌اند.

دومرد دیگر سوار دوحیوان وحشی هستند و یکی از آندو نیز ماری در دست دارد. در جلوی مینیاتور پلنگی غران دیده می‌شود. در لابلای آدم‌ها، ساقه‌های گل‌های زیبائی بیچشم می‌خورد و در بالا و پایین مینیاتور دوسطر نوشته شده است (تصویر شماره ۱۲).

* معراج حضرت رسول (ص): چند فرشته بال‌زنان آسی را که حضرت رسول بر آن سوار است، همراهی می‌کنند. صورت حضرت پوشیده است و سراسب بشکل سر زنی است. در لابلای فرشتگان ابرهای چینی بزبائی ترسیم

